

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права та правоохоронної діяльності

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО
(Особлива частина)**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ 4:
«КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ
ОСОБИ»**

Конспект лекції підготувала:
Плутницька К. М., к.ю.н., доцент
кафедри кримінального права та
правоохоронної діяльності
Запорізького національного
університету

ТЕМА № 4
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА
ГІДНОСТІ ОСОБИ

План:

Поняття та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

II. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України).

III. Насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК України)

IV. Захоплення заручників (ст. 147 КК України).

V. Підміна дитини (ст. 148 КК України).

VI. Торгівля людьми (ст. 149 КК України)

VII. Експлуатація дітей (ст. 150 КК України).

VIII. Використання малолітньої дитини у заняття жебрацтвом (ст. 150¹ КК України).

IX. Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: воля; честь; гідність; особиста недоторканність; позбавлення волі; викрадення людини; насильницьке зникнення; заручник; захоплення заручників; торгівля людьми; експлуатація; жебрацтво.

I. Поняття та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи

Виокремлення в чинному Кримінальному кодексі окремого розділу про кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, зумовлене необхідністю більш чіткого розмежування складів кримінальних правопорушень проти особи за об'єктом кримінальних правопорушень.

На перший погляд може видатися, що об'єктом посягання кримінальних правопорушень, включених до розділу III Особливої частини КК України, є лише суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням фізичної свободи (волі) особи та її конституційного права на особисту недоторканність. Проте в кожному випадку вчинення кримінальних правопорушень проти волі особи (крім кримінального правопорушення, передбаченого ст. 148 чинного Кодексу) так чи інакше є посяганням на честь та гідність особи.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи є особиста безпека особи, а саме: її воля, честь та гідність, як одні з найважливіших соціальних цінностей, захист яких гарантовано Конституцією України.

Воля, як об'єкт кримінальних правопорушень у Розділі III, є синонімом поняття «свобода», протилежне поняттю «неволя» і означає відсутність обмежень людини у виборі нею місця свого перебування чи її вільного, на свій розсуд, пересування. Тобто поняття «воля» відповідає фізичній свободі людини.

Чесць, як об'єкт кримінальних правопорушень розуміється як сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і

особистій поведінці, та добра, незаплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я – її оцінка з боку суспільства.

Гідність, як об'єкт кримінальних правопорушень – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, самооцінка, усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку, самоповага, власне Я.

Особиста недоторканність означає заборону протиправного втручання з боку інших осіб у питання вільного вибору людиною (в окремих випадках — її законними представниками) місця проживання, тимчасового перебування чи здійснення свободи пересування.

Потерпілим від кримінальних правопорушень проти волі, як правило, може бути будь-яка людина. Водночас в юридичних складах кримінальних правопорушень вказані спеціальні ознаки потерпілих, наприклад, малолітня, неповнолітня особа, залежна особа, діти (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, частинами 2, 3 ст. 149 КК України).

За **безпосереднім об'єктом** кримінальних правопорушень даного виду поділяються на дві групи:

1) кримінальних правопорушень проти особистої волі особи (ст. 146-149, 151² КК України);

2) кримінальних правопорушень проти особистої волі та здоров'я особи (ст. 150-151 КК України).

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи характеризується наступними особливостями:

1. Практично всі склади кримінальних правопорушень можуть розглядатись як формальні; хоча своєрідним їх наслідком, відокремленим за своїм змістом від власне діяння, є фактичне позбавлення чи обмеження фізичної свободи потерпілого або реальне порушення його особистої недоторканності, але вони не піддаються виміру в метричних одиницях або критеріями визначення тяжкості тілесних ушкоджень.

2) В окремих складах кримінальних правопорушень діяння має ускладнений характер і складається (може складатись) із кількох взаємопов'язаних дій (ч. 2 ст. 146, ст. 147, ст. 149 КК України).

3) У деяких складах кримінальних правопорушень обов'язковими чи альтернативними елементами об'єктивної сторони є спосіб вчинення кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 146 КК України), місце його вчинення (ст. 151 КК України), та так звані похідні наслідки (ч. 2, ст. 147, ч. 3 ст. 149 КК України).

З **суб'єктивної сторони** кримінальні правопорушення вчиняються лише з прямим умислом. Для більшості складів цих кримінальних правопорушень обов'язковими елементами суб'єктивної сторони є мотив (ч. 2 ст. 146, ст. 148 КК України) або мета вчинення кримінального правопорушення (статті 147, 149, 150 КК України).

Суб'єкт більшості кримінальних правопорушень загальний – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. За ст. 147 КК України захоплення заручників, на підставі ч. 2 ст. 22 КК України, є фізична осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14-років. За ст. 146¹ суб'єктом є представник держави у т.ч. іноземної, а також (за ч. 2) керівник, його підлеглі, які вчинили дії зазначені у ч. 1, 2 ст. 146¹ КК України.

II. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, є фізична свобода (воля) людини та її особиста недоторканність в частині права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – діяння (дія або бездіяльність), яке полягає у незаконному позбавленні волі чи викраденні людини або у викраденні і позбавленні волі людини.

Позбавлення волі – це створення зовнішніх перепон вільному пересуванню потерпілого шляхом вчинення дій або бездіяльності (зв'язування людини, насильницьке утримування особи в певному місці де вона не бажає перебувати і не має змоги вільно його залишити, хоча бажає цього, або: ненадання інваліду засобів пересування особою, яка здійснює за ним догляд тощо).

Незаконним позбавленням волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється всупереч волі потерпілої особи та всупереч законодавству.

Законним позбавленням волі є випадки, передбачені ст. 36-39 КК України, в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним та адміністративно-процесуальним законодавством, а також у випадках застосування примусових заходів виховного характеру до своїх дітей батьками.

Місцем позбавлення волі може бути будь-яке приміщення (квартира, погріб, сарай, склад, ферма, камера в місцях позбавлення волі тощо) або місцевість, в якій за розрахунками винного потерпіла особа не може одержати допомогу звільнитися (острів, лісовий масив тощо).

Засобами створення перепон вільного вибору місця перебування та пересування особи можуть бути застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства, погроза застосування такого насильства, обман тощо. В той же час можливе незаконне позбавлення волі особи й без застосування насильства шляхом використання обставин, в силу яких вільне пересування потерпілого є обмеженим. Наприклад, людина виконувала роботу в приміщенні, шахті тощо, які самостійно покинути не може, а особа, яка зобов'язана їй допомагати в цьому, умисно залишає її там без такої допомоги. Або таке діяння можливе у наслідок використання безпорадного стану потерпілої.

Викрадення людини - це протиправне таємне чи відкрите заволодіння людиною, вилучення її і переміщення всупереч її волі із середовища, де вона знаходилася в інше місце шляхом застосування насильства або обману. Внаслідок викрадення людина позбавляється права не тільки пересуватися, а й вільно обирати місце свого перебування (проживання). Викрадення людини відрізняється від незаконного позбавлення волі тим, що при вчиненні викрадення людини потерпіла особа є предметом кримінального правопорушення, на яке спрямоване кримінально протиправне посягання. Це чи не єдиний випадок, коли у літературі більшість авторів погоджується з тим, що особа може бути предметом кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення має **формальний склад**, і вважається закінченим з моменту фактичного позбавлення потерпілого можливості скористатися правом на вільне пересування або обрання місця свого перебування, а при викраденні – з моменту фактичного заволодіння людиною і вилучення її з місця захоплення, після чого у винної з'являється первинна можливість розпорядитися

викраденою особою на власний розсуд. При вирішенні питання про відповідальність винного необхідно враховувати, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини відноситься до триваючих кримінальних правопорушень. Це означає що юридичній оцінці підлягають всі незаконні дії щодо потерпілого до моменту фактичного його звільнення.

Заборона покидати межі населеного пункту не є позбавленням волі, а може утворювати лише самоправство (ст. 356 КК України).

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний: фізична, осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

У разі вчинення передбачених ст. 146 КК України працівником правоохоронного органу або військовою службовою особою з використанням своїх службових повноважень, вони підлягають кваліфікації за ст.ст. 365 або 424 КК України. У разі незаконних арешту, затримання, приводу, тримання під вартою – за ст.ст. 371, 375 КК України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Щодо настання тяжких наслідків кримінального правопорушення може мати місце як умисел, так необережність.

Ч. 2 та 3 ст. 146 КК України передбачено відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення за наявності таких **кваліфікуючих ознак** вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини щодо:

1) *малолітнього* (про що винна особа або знає, або свідомо допускає). Вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього як кваліфікуюча ознака незаконного позбавлення волі або викрадення людини застосовується у тому випадку, коли потерпілим є особа, якій на момент кримінального правопорушення не виповнилося 14 років. При цьому винна особа має усвідомлювати або свідомо припускати малолітній вік потерпілого;

2) *з корисливих мотивів*. Наявність у диспозиції ч. 2 ст. 146 КК України корисливих мотивів робить цей елемент суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення однією з кваліфікуючих ознак незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Такими мотивами є прагнення до одержання матеріальної вигоди у будь-якому вигляді (отримання майна або права на нього, звільнення від матеріальних витрат тощо). При цьому немає значення, чи винна особа мала право на одержання матеріальної вигоди, чи такого права у неї не було. Наприклад, з метою найшвидшого одержання спадщини по заповіту. У разі відсутності права на одержання матеріальної вигоди за наявності інших ознак дії винного можуть бути кваліфіковані за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 146 КК та відповідними частинами ст. 189 КК України (вимагання);

3) *двох чи більше осіб*. Незаконне позбавлення волі або викрадення двох чи більше осіб має місце, якщо внаслідок кримінального правопорушення фактично позбавлено волі або викрадено двоє або більше потерпілих. Дії винної особи, яка мала намір незаконно позбавити волі або викрасти двох або більше потерпілих, але фактично вчинила кримінальне правопорушення щодо одного потерпілого, слід кваліфікувати як закінчене кримінальне правопорушення щодо одного потерпілого та замах на кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 146 КК України. За змістом закону кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення двох або більше осіб настає виключно в залежності від умислу винного на вчинення кримінального правопорушення щодо двох або більше осіб. Тому перебіг часу між незаконним позбавленням волі одного потерпілого вчиненням

цього кримінального правопорушення щодо інших потерпілих не має значення для наявності в діях винного цієї кваліфікуючої ознаки;

4) *за попередньою змовою групою осіб*. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб матиме місце, якщо його вчинили дві або більше особи, які до початку кримінального правопорушення домовилися про спільну участь у вчиненні кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше особи, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;

5) *способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого*. Вчинення кримінального правопорушення способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід визнавати незаконне позбавлення волі або викрадення людини у разі усвідомлення винним того, що спосіб кримінального правопорушення є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого. Зокрема, таким способом може бути визнане як застосування насильства з метою незаконного позбавлення волі або викрадення потерпілого (несподіваний напад на потерпілого із затулянням рота та носових отворів, здавлюванням шиї тощо), так застосування насильства, небезпечного для життя здоров'я потерпілого, під час тримання в ізоляції (наприклад, свідоме залишення потерпілого, який хворий на серцеву недостатність без ліків та медичної допомоги під час нападу хвороби, залишення потерпілого без їжі та води тощо);

б) *заподіянням потерпілому фізичних страждань*. Кримінальне правопорушення може бути визнаний таким, що супроводжувався заподіянням потерпілому фізичних страждань, якщо внаслідок застосованого до потерпілого насильства або під час тримання в ізоляції останній неодноразово відчував біль. Про наявність в діях винного цієї кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення може свідчити, зокрема, застосування щодо потерпілого катування, побоїв і мордування, створення нестерпних для будь-якої людини умов під час перебування потерпілого в ізоляції (постійний гучний шум, постійна надто висока або надто низька температура в приміщенні, харчування виключно гострими та солоними продуктами без питва тощо). Слід зазначити, що застосування насильства при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, не охоплюється цим складом кримінального правопорушення і потребує додаткової кваліфікації за ст. 121, 122, 125-127 КК України. Погрозу вбивством також необхідно кваліфікувати додатково за ст. 129 КК України;

7) *із застосуванням зброї*. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини із застосуванням зброї кваліфікується за ч. 2 ст. 146 КК України у разі, коли при вчиненні кримінального правопорушення винний або винні фактично застосували зброю, а також погрожували застосувати зброю з її демонстрацією. До зброї слід відносити будь-яку вогнепальну або холодну зброю (рушниці, пістолети, револьвери, самопали, обрізи, кинджали, фінські ножі, кастети тощо) за ознакою спеціального її пристосування для ураження людини або техніки чи споруд. Для вирішення питання про віднесення до зброї знаряддя, застосовувалося при вчиненні кримінального правопорушення, обов'язково необхідно призначити проведення криміналістичної експертизи. Не є зброєю вибухівка, вибухові пристрої та

боєприпаси. Така позиція навряд чи є незаперечною, бо на підвищення ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушення у більшій мірі впливає не формальне віднесення знаряддя вчинення кримінального правопорушення до зброї, а фактична загроза об'єкту кримінально-правової охорони настанням більш тяжких наслідків в наслідок застосування у якості зброї будь-яких предметів. Наприклад, застосування кастету не становить більшої небезпеки ніж застосування звичайної сокири або застосування фінського ножа не більш небезпечно від міцного та гострого ножа, який використовується на кухні тощо. Незаконне поводження винного зі зброєю має кваліфікуватися додатково за ст. 263 КК України;

8) *здійснюване протягом тривалого часу (ч. 2)*. Ряд вчених вважають, що кримінальна відповідальність за цією кваліфікуючою ознакою настає тоді, коли фактичного обмеження потерпілого у виборі місця перебування та у вільному пересуванні перевищує 72 години. Умови тримання потерпілого в ізоляції, існування або відсутності можливості передати звістку рідним або правоохоронним органам на наявність цієї кваліфікуючої ознаки не впливають. Іншої думки дотримуються вчені, які працювали над науково-практичним коментарем за загальною редакцією Мельника М.І., Хавронюка М.І., - тривалий час вони визнають як оціночну ознаку, наявність чи відсутність якої має визначатися судом з урахуванням конкретного астрономічного строку, протягом якого особа була позбавлена волі, місця, де вона трималась, способу її утримання, інших конкретних обставин справи та особи потерпілого. Остання точка зору, на наш погляд відповідає дійсному змісту вказаної кваліфікуючої ознаки

9) *вчинення кримінального правопорушення організованою групою (ч. 3)*;

10) *спричинення тяжких наслідків. (ч. 3)*. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини визнається таким, що спричинило тяжкі наслідки, в разі заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. У залежності від форми вини щодо тяжких наслідків кримінального правопорушення, що настали та конкретних обставин вчиненого, дії винного можуть кваліфікуватися: при умисній формі вини - за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 146 та ст. 115 КК України (умисне вбивство, ст. 120 КК України (доведення до самогубства), ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження), або інші умисні кримінальні правопорушення проти особи та власності тощо. При необережному ставленні до наступивши тяжких наслідків, діяння охоплюється ознакою ч. 3 ст. 146 КК України «спричинення тяжких наслідків» і додаткової кваліфікації за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями, вчиненими з необережності, наприклад, вбивство через необережність за ст. 119 КК України не потребує.

Заподіяння потерпілому або його рідним чи близьким йому особам майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах чи істотної шкоди немайнового характеру (втрата постійного місця роботи, постійного місця проживання, не переобрання на виборну посаду тощо) також може бути визнане тяжкими наслідками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України.

III. Насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь і гідність.

Об'єктивна сторона характеризується активними діями:

1) арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, поєднані з подальшою відмовою визнати факт таких дій;

2) позбавлення волі людини, поєднане з подальшим приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування;

3) видання наказу чи розпорядження про позбавлення волі людини, або про відмову визнати факт такого позбавлення волі, або про приховування даних про долю такої людини чи її місце перебування;

4) невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення його підлеглими позбавлення волі людини, заходів для його припинення, поєднане з неповідомленням компетентних органів про це кримінальне правопорушення;

5) неповідомлення компетентних органів про кримінальне правопорушення керівником, якому стало відомо про вчинене його підлеглими позбавлення волі людині, поєднане з подальшою відмовою визнати факт такого позбавлення волі або приховуванням даних про долю такої людини чи її місце перебування

Суб'єкт - спеціальний, а саме: представник держави.

Суб'єктивна сторона – прямиї умисел

У червні 2015 року було прийнято Закон України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень», а у липні 2018 року Кримінальний кодекс України доповнено статтею 146¹ «Насильницьке зникнення».

Водночас реальним показником наявності судових перспектив у цьому напрямку є факт того, що станом на початок липня 2020 року Державне бюро розслідувань здійснює досудове розслідування 12 кримінальних проваджень за статтею 146¹ КК України (на кінець року 69). На кінець 2021 року зареєстровано 56 кримінальних правопорушень.

Складнощі у процесі досудового розслідування насильницьких зникнень були зумовлені, насамперед, специфікою кримінально-правової норми.

По-перше. У тексті Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. двічі наголошується, що насильницьке зникнення належить до злочинів проти людства (аналогічними є й положення підпункту «і» пункту 1 ст. 7 «Злочини проти людяності» Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

Проте вітчизняні парламентарі передбачили відповідальність за це кримінальне правопорушення у Розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України. Такий підхід був, ймовірно, зумовлений сутнісними характеристиками насильницького зникнення у ст. 2 Конвенції, де зазначено про протиправні дії у формі «викрадення» та «позбавлення волі». Звідси безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення у ст. 146¹ КК України є воля особи.

По-друге. Формулюючи об'єктивну сторону насильницького зникнення в обох частинах статті 146¹ КК України, законодавець виходив з приписів ст.ст. 2 та 6 цієї Конвенції. Однак, порівняно з міжнародними нормами, ст. 146¹ КК України не передбачила вказівки на:

- 1) конструкцію «залишення особи без захисту закону» як наслідок вчинення протиправних дій;
- 2) співучасть у цьому діянні;
- 3) обставини, що можуть пом'якшувати (сприяння поверненню зниклої особи живою, з'ясуванню обставин насильницького зникнення або встановленню особи виконавців акту насильницького зникнення) або обтяжувати (смерть зниклої особи, вчинення акту насильницького зникнення стосовно вагітних жінок, неповнолітніх, інвалідів або інших особливо вразливих осіб) кримінальну відповідальність.

По-третє. Проблемними для кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення є також труднощі у тлумаченні низки юридичних конструкцій, дублювання кримінально-правових термінів, наявність численної пунктуації при описі складу кримінального правопорушення, відсутність логіки при формулюванні санкцій, диспропорція при визначенні понять «представник держави» та «представники іноземної держави» у примітці до ст. 146¹ КК України тощо.

Слід зважати і на те, що у цій нормі наведено лише типові форми, що полягають у позбавленні волі людини (арешт, затримання, викрадення), відтак їх перелік не є вичерпним, а тому юридична конструкція «позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі» означає, що можуть бути вчинені подібні протиправні дії, що виключатимуть виявлення людиною своєї справжньої волі (наприклад, безпідставний привід або тримання під вартою).

Щодо правозастосовної практики, то в ній також існує чимало складних моментів. Зокрема, слідчі судді подекуди зобов'язують уповноважених осіб правоохоронних органів вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про насильницьке зникнення, вчинене ... працівниками приватних безпекових фірм та «охоронцями-гардеробниками» (див. ухвалу слідчого судді Держинського районного суду м. Харкова від 14 січня 2020 року), а це суперечить юридичній природі аналізованого кримінального правопорушення, що повинно вчинятися виключно спеціальним суб'єктом – представником держави, у тому числі іноземної, зокрема таким, що є керівником.

Усе зазначене вище свідчить тільки про одне: стаття 146¹ КК України потребує серйозного нормативного удосконалення, інакше чекати обвинувальних вироків суду за вчинення насильницького зникнення людей не варто.

IV. Захоплення заручників (ст. 147 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України, є фізична свобода (воля) людини, її право на вільне пересування, особиста безпека, недоторканність, честь та гідність людини. У разі захоплення заручників, як і при викраденні людини, може йти мова про людину як предмет кримінального правопорушення, в той же час захоплені як заручники люди є потерпілими від кримінального правопорушення.

Додатковий безпосередній об'єкт – безпека людей.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – активні дії, які полягають у захопленні або триманні особи як заручника. Як правило, захоплення заручників здійснюється шляхом нападу на потерпілих із застосуванням насильства або з погрозою його застосування. При цьому вина особа може застосовувати будь-

яку зброю, вибухівку або вибуховий пристрій, а також погрожувати їх застосувати. Незаконне поводження винного зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами утворює самостійний склад кримінального правопорушення, тому дії винного підлягають додатковій кваліфікації за ст. 263 КК України. Але можливий і обман, і використання безпорадного стану потерпілих (наприклад, захоплення як заручників хворих, що не пересуваються).

Заручником (потерпілим) є фізична особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому їй вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі.

Під **захопленням особи** треба розуміти напад пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересуванням чи поведінки особи. Захоплення у заручники представників влади, працівників правоохоронних органів чи їх близьких родичів утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 349 КК України, а захоплення у заручники осіб, на яких поширюється міжнародний захист, - статтею 444 КК України.

У разі захоплення заручників, поєднаного з їх викраданням, такі дії утворюють сукупність кримінальних правопорушень і підлягають кваліфікації і за ст. 147 і за ст. 146 КК України.

Тримання передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення для неї це зробити. Тримання особи як заручника за своєю сутністю є незаконним утриманням в неволі.

Захоплення і тримання заручника відрізняються від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, особливою метою, яку переслідує суб'єкт кримінального правопорушення.

Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукання родичів заручника, державної або іншої установи, підприємства або організації, фізичної, юридичної або службової особи до здійснення, або навпаки, утримання від здійснення будь якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язує звільнення заручника із задоволенням його вимог, які він висуває вказаним вище особам органам держави (це, наприклад, вимога викупу, звільнення особи, яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї тощо).

Мета є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України.

За змістом диспозиції ч.1 ст. 147 КК України кримінальна відповідальність може наставати тільки за захоплення особи як заручника, а також за тримання особи як заручника. З урахуванням цього кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту фактичного захоплення або з початку виконання дій по триманню заручника.

Подальші насильницькі дії щодо заручника, якщо вони утворюють самостійні кримінального правопорушення, кваліфікуються додатково за іншими статтями КК України проти особи.

Суб'єктом кримінального правопорушення, відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України, є фізична осудна особа, якій на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років.

У разі вчинення такого кримінального правопорушення службовою особою з використанням своїх службових повноважень її дії підлягають кваліфікації за

відповідними частинами ст. 147, 365 КК України, тобто, за сукупністю кримінальних правопорушень

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Щодо настання тяжких наслідків кримінального правопорушення може мати місце як умисел, так і необережність.

Кваліфікуючими ознаками захоплення заручників є вчинення цього кримінального правопорушення щодо: неповнолітнього; організованою групою; поєднане з погрозою знищення людей; спричинення кримінальним правопорушенням тяжких наслідків.

Кваліфікуюча ознака *захоплення заручником неповнолітнього* має місце, коли потерпілим є особа жіночої або чоловічої статі у віці від 14 до 18 років, якщо винна особа усвідомлювала або мала можливість усвідомлювати неповнолітній вік потерпілого.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше особи, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану, відомого всім учасникам групи (ст. 28 КК України).

Захоплення заручників, *поєднане з погрозою знищення людей*, не потребує додаткової кваліфікації за ст. 129 КК України. Для наявності цієї кваліфікуючої ознаки в діях винного достатньо погрози, висловленої винним на адресу потерпілих, або якщо така погроза висловлена при передачі вимог винного до фізичних або юридичних, а також службових осіб (наприклад, винний загрожує підірвати будівлю в якій він знаходиться із заручником тощо).

Про реальність погрози свідчать самі обставини вчинення кримінального правопорушення, особливо якщо при вчиненні кримінального правопорушення застосовується зброя або вибуховий пристрій. Ця кваліфікуюча ознака може мати місце і в разі вчинення кримінального правопорушення щодо одного потерпілого, якщо винний погрожує його знищенням.

Захоплення заручників визнається таким, що *спричинило тяжкі наслідки*, (наприклад, смерть заручника, його самогубство, заподіяння йому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяння значної матеріальної шкоди). Тяжкими наслідками слід також вважати смерть або заподіяння тілесних ушкоджень близьким родичам заручника, особам, які брали участь у звільненні заручника. При умисному вбивстві заручника або інших осіб дії винного додатково кваліфікуються за відповідним пунктом частини 2 ст. 115 КК України. Якщо інша особа була працівником правоохоронного органу про це було відомо винному, дії останнього мають кваліфікуватися за ст. 348 та 349 КК України.

V. Підміна дитини (ст. 148 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують особисту свободу людини, незалежно від її віку. Враховуючи неспроможність дитини усвідомити порушення її прав та захистити порушене право, за змістом ст. 148 КК України кримінальна відповідальність за

підміну чужої дитини настає, коли потерпіла особа чоловічої або жіночої статі не досягла віку 14 років.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення - активні дії, спрямовані на підміну тобто заміну іншою, новонародженої або грудної дитини (немовляти), дитини дошкільного віку або школяра, які вчинюються з корисливих або інших особистих мотивів. Заміна живої дитини мертвою або навпаки заміна мертвої дитини живою підпадають під ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 148 КК України.

Місцем вчинення кримінального правопорушення може бути лікарня, пологовий будинок (державні або приватні), дитячі установи та заклади незалежно від форми власності, сквер, дитячий майданчик, інша відкрита місцевість, квартира батьків дитини або квартира нянечки тощо.

Найчастіше вчинюється підміна чужої новонародженої або грудної дитини (немовляти), оскільки одразу виявити підміну такої дитини дуже складно. Проте не виключається, наприклад, підміна чужого трьох річного хлопчика своєю власною донькою дошкільного віку особою, яка хоче мати тільки дитину-хлопчика.

Чужою дитина є за змістом закону для особи, яка здійснює підміну дитини.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, а також наявністю у винної особи корисливих або інших особистих мотивів, які є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 148 КК України. Корисливі мотиви полягають у прагненні винного до безпосереднього збагачення або одержання права на майно у майбутньому тощо. Інші особисті мотиви - помста, неприязні відносини між винним та батьками або родичами дитини, бажання мати дитину в разі нездатності матері народити живу здорову дитину тощо.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років і для якої одне із немовлят юридично є чужим.

Якщо підміна дитини вчинена службовою особою з використанням свого службового становища або з вчиненням службового підроблення, такі дії мають кваліфікуватися додатково за ст. 364-366 КК України.

Неналежне виконання медичним працівником, який не є службовою особою, обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей або своїх професійних обов'язків, внаслідок чого сталася підміна (заміна) дитини, може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 137 або ст. 140 КК України за ознакою спричинення інших тяжких наслідків.

VI. Торгівля людьми (ст. 149 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є честь і гідність особи, а також - крім випадків, коли угода, об'єктом якої є людина, укладається за згодою цієї ж людини, - воля особи.

Його **додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати життя та здоров'я особи, встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень.

Логіко-граматичне тлумачення конструкції норми ч. 1 ст. 149 дає змогу дійти висновку, що з **об'єктивної сторони** це кримінальне правопорушення може виражатися у таких формах:

- 1) торгівля людьми;
- 2) вербування людини;
- 3) переміщення людини;
- 4) переховування людини;
- 5) передача людини;
- 6) одержання людини.

Поняття **торгівля людьми** в Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а так само і в інших актах міжнародного законодавства, які є чинними і для України, означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей, які вчинюються певними способами.

Той факт, що український законодавець, на відміну від міжнародних актів, торгівлю людьми виділив як окрему форму кримінального правопорушення, відмінну від таких його форм, як вербування, перевезення (переміщення), передача, приховування або одержання людини, означає, що у ст. 149 КК України під торгівлею людьми слід розуміти власне торгівлю, тобто вчинення актів купівлі-продажу людей.

Під **вербуванням людини** слід розуміти досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців ніби для участі у певній діяльності.

Переміщення людини - це зміна її місця перебування шляхом перевезення та іншого переміщення її як через державний кордон України, так і в межах території України. При цьому дії винного, пов'язані з незаконним переміщенням людини через державним кордон України, потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України, а у випадках, коли після перетинання державного кордону були викрадені чи підроблені і використані підроблені документи, - ще й за відповідними частинами статей 357 і 358 КК України. Якщо жертва торгівлі людьми перетинає державний кордон України на підставі наданих документів, ст. 332 КК України застосуванню не підлягає.

Переховування людини передбачає розміщення людини у певному приміщенні, у транспортному засобі, у певній місцевості тощо, надання їй підроблених документів, вчинення щодо неї пластичної операції і тощо.

Під **передачею і одержанням** людини треба розуміти відповідні фактичні дії, вчинені після вчинення стосовно неї акту купівлі-продажу, вербування, переміщення тощо, пов'язані з переходом фактичного контролю над нею від однієї особи (групи осіб) до іншої.

При торгівлі кримінальне правопорушення є **закінченим** з моменту продажу людини іншій особі (особам). Якщо до угод з продажу людини застосувати за аналогією правило, що діє у цивільному праві (а специфіка предмета суспільних відносин, з приводу якого ці дії вчинюються, - людина, - хоча й цілком перетворює юридичну сутність, їх із законних на незаконні, але залишає незмінною зовнішню правову оболонку. Недаремно законодавець у ст. 149 КК України використовує термін цивільного права - «угода»), кримінальне правопорушення треба вважати закінченим з моменту фактичної передачі особи за договором купівлі-продажу, який de-facto означає зміну власника, чи з іншого моменту, прямо чи опосередковано визначеного договором між сторонами.

Кримінальне правопорушення у його другій - шостій формах є закінченим з того моменту, коли жертва кримінального правопорушення, відповідно, завербована, переміщена, перехована, передана чи одержана.

Як впливає із примітки 3 до ст. 149 КК України, обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 149, якщо він вчинюється у другій - шостій формах, крім випадків вчинення стосовно малолітнього та неповнолітнього, є спосіб.

Він може альтернативно проявлятися у використанні:

- 1) обману;
- 2) шантажу;
- 3) матеріальної чи іншої залежності потерпілого;
- 4) уразливого стану особи;
- 5) підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Більш небезпечні способи вчинення цього кримінального правопорушення розглядаються як його кваліфікуючі ознаки.

Обман як спосіб вербування, переміщення, переховування, передачі, одержання людини полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей (наприклад, відомостей про те, що він буде брати участь у конкурсі або отримає широкі можливості для працевлаштування за кордоном) або приховуванні певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого (наприклад, відомостей про умови праці, розміри і порядок виплати заробітку).

Грубе порушення угоди про працю, вчинене шляхом обману, у т. ч. стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ст. 173 КК України), слід відрізняти від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, об'єкта та суб'єкта. Передусім треба мати на увазі, що при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, обман застосовується, як правило, під час вербування, а при (вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 173 КК України, - вже під час виконання угоди про працю.

Поняття уразливого стану особи міститься у примітці 2 до ст. 149 КК України.

Відповідно до цього поняття про уразливий стан особи може свідчити викликана фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який:

- 1) позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;
- 2) приймати за своєю волею самостійні рішення;
- 3) чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям;
- 4) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Незважаючи на зовні охоплююче визначення цього поняття, воно залишається оціночним: лише органи досудового розслідування і суд можуть на підставі конкретних обставин справи встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку, тягне відповідальність за ст. 184-2 КУпАП, якщо такі дії вчинені з метою продажу цих дітей, можуть розглядатися як готування до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України (за ознаками вчинення його щодо неповнолітнього і з використанням службового становища).

Особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, слід вважати будь-яку особу, від якої залежить потерпілий. Може йтися про службове підпорядкування, підпорядкування чужій, більш сильній волі, повну чи істотну матеріальну залежність утриманця тощо. Так, тією чи іншою мірою неповнолітні залежать від батьків, і усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи - від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, студенти - від викладачів і адміністрації навчальних закладів, хворі - від лікарів та службових осіб, які вирішують питання про направлення на лікування, підлеглі - від начальників, підозрювані та обвинувачені - від слідчих і прокурорів, підсудні - від суддів тощо. Дружина може перебувати у залежності від свого чоловіка або батько чи мати від сина чи доньки. У кожному конкретному випадку встановлення наявності і відповідної залежності є компетенцією органів досудового розслідування та суду.

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний. Вчинення кримінального правопорушення службовою особою та вчинення кримінального правопорушення особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, розглядаються як його кваліфікуючі ознаки.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом.

Для другої і наступних його форм (вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини) обов'язковою ознакою є мета експлуатації людини.

Що ж стосується першої форм, то торгівля людьми та здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, мають тягнути кримінальну відповідальність за ст. 149 КК України незалежно від того, чи вчинені вони із зазначеною метою. Інший підхід унеможливив би притягнення до відповідальності особи, яка здійснила продаж людини, адже за допомогою існуючих процесуальних засобів практично неможливо довести, що винною особою факт подальшої - після продажу - експлуатації людини усвідомлювався як неминучий (тим більше неможливо довести, що для інтелектуальної ознаки умислу особи, яка продала дитину, характерним є усвідомлення того, що в подальшому покупець усиновить дитину, маючи за мету наживу). Вказана мета може бути доведена, як правило, лише у випадках, коли винна особа систематично поставляє певним покупцям дітей для використання їх як жебраків або жінок для сексуальної експлуатації тощо. У більшості ж випадків продавцю насправді байдуже - буде покупець використовувати продану йому особу в порнобізнесі чи одружиться з нею.

Психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю.

Мета експлуатації розкривається у примітці 1 до ст. 149 КК України. Під експлуатацією розуміються, серед інших її можливих форм, насамперед: всі форми сексуальної експлуатації; використання в порнобізнесі; примусова праця або примусове надання послуг; рабство або звичаї, подібні до рабства; підневільний стан; залучення в боргову кабалу; вилучення органів; проведення дослідів над

людиною без її згоди; усиновлення (удочеріння) з метою наживи; примусова вагітність або примусове переривання вагітності; примусове одруження; примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність; використання у збройних конфліктах.

Сексуальна експлуатація - це вид експлуатації праці особи у сфері проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (у сфері розпутних дій з дітьми, надання разових сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у тій чи іншій країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності.

Торгівля людьми, поєднана з подальшим втягненням потерпілої особи у проституцію чи і примушуванням її до заняття проституцією, кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 149 і 303 КК України.

Під **порнобізнесом** розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій країні незаконний вид підприємництва, пов'язаний з проституцією, утриманням будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру тощо. Використання у порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Примусова праця передбачає працю, до якої особа примушується насильством чи будь-яким іншим способом і внаслідок якої відбувається присвоєння матеріальних результатів її праці (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами примусової праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг взагалі без її оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Примусове надання послуг є різновидом примусової праці.

Експлуатація дитини, вчинена за відсутності незаконної угоди щодо неї, а тим само без вербування, перевезення (переміщення), передачі, приховування та одержання, кваліфікується тільки за ст. 150 КК України.

Рабство, згідно з Конвенцією про рабство,— це стан чи становище людини, щодо якої здійснюються всі атрибути права власності чи деякі з них. Під **звичаями, подібними до рабства**, у Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, розуміються: боргова кабала, тобто стан чи становище, що виникає внаслідок застави боржника у забезпечення боргу особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо таним чином обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення і/ або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений (на практиці в таке становище потрапляє, наприклад, жінка, яку продали у дім розпусти іншої країни, власник якого, сплативши гроші продавцю за жінку, відбирає у неї всі документи, обіцяючи повернути їх лише після відпрацювання нею сплаченої ним суми і отримання ним прибутку); кріпацький стан, тобто таке користування землею, коли користувач зобов'язаний законом, звичаєм чи угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати визначену роботу для такої іншої особи, за винагороду або без такої, і не може змінити цей свій стан; будь-який інститут чи звичай, через які: жінку обіцяють за винагороду видати заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, родина або будь-яка інша особа або група осіб; чоловік жінки, його родина

або його клан, за винагороду або без такої, мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі; будь-який інститут чи звичай, в силу яких дитина передається одним або обома її батьками чи своїм опікуном іншій особі, за винагороду або без такої, з метою експлуатації цієї дитини чи її праці.

Згідно зі ст. 7 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, під особою, яка перебуває у підневільному стані, мається особа, яка перебуває у стані чи становищі, створеному в результаті інституту чи звичаїв, подібних до рабства.

Усиновлення (удочеріння) - це здійснене на підставі рішення суду (а стосовно дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, з дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини) прийнята усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина. Під метою наживи при усиновленні (удочерінні) треба розуміти мету, яка досягається шляхом отримання будь-якої матеріальної вигоди або уникнення певних витрат завдяки усиновленню (удочерінню). Втягнення усиновленої дитини з метою наживи у зайняття жебрацтвом, азартними іграми або у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додатковою кваліфікацією за ст. 304 не потребує.

Оскільки за законом усиновлення здійснюється лише щодо неповнолітньої людини, то вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою її усиновлення (удочеріння), не можуть кваліфікуватися за ч. 1, а тільки за частинами 2 або 3 ст. 149 КК України.

Примусова вагітність означає посягання на волю жінки, пов'язане з тим, що вона завагітніла, у т. ч. шляхом штучного запліднення, у примусовому порядку.

Примусова вагітність, звернення в сексуальне рабство, примушування до проституції за Римським статутом Міжнародного кримінального суду у певних випадках розглядаються як міжнародні злочини проти людяності, які може бути вчинено, наприклад, з метою зміни етнічного складу якого-небудь населення чи з метою вчинення інших серйозних порушень міжнародного права. Тому, якщо акт торгівлі людьми вчинено з метою примусової вагітності чи іншої експлуатації в контексті геноциду, вчинене слід кваліфікувати за ст. 442 КК України.

Втягнення у злочинну діяльність - це дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, шантаж, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце і способи вчинення або про приховування слідів. Під порнобізнесом розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів чи психотропних речовин разом з особою з метою полегшити схилення її до вчинення. Під порнобізнесом розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій тощо). Втягнення дитини у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додатковою кваліфікацією за ст. 304 КК України не потребує.

Використання у збройних конфліктах передбачає використання особи для виконання нею бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав тощо.

Вербування повнолітньої людини з метою використання її у збройних конфліктах інших держав потребує кваліфікації тільки за ч. 1 ст. 447 КК України, а якщо такі дії вчинюються з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, - то ще й за частинами 1, 2 чи 3 ст. 149 КК України.

Вербування неповнолітньої людини з метою використання її у збройних конфліктах інших держав охоплюється частинами 2 або 3 ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 447 КК України не потребує.

Перелік форм, в яких може виявитися експлуатація людини, наведений у примітці 1 до ст. 149 КК України, не є вичерпним. Саме тому тільки за ст. 149, без посилання на статті 143 і 144 КК України, має кваліфікуватися торгівля людьми, вчинена зокрема з метою трансплантації не лише органів, а й тканин людини або з метою вилучення крові у людини-донора.

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного кримінального правопорушення є вчинення його:

- 1) щодо неповнолітнього;
- 2) щодо кількох осіб;
- 3) повторно;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) службовою особою з використанням службового становища;
- 6) у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 7) з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 149 КК України).

Неповнолітньою жертва кримінального правопорушення має бути на момент укладення відповідної угоди щодо неї.

Кілька осіб - це дві і більше особи незалежно від їхнього віку та інших ознак, які потерпають як потерпілі, незалежно від того, одночасно чи в різний час щодо них були вчинені відповідні діяння. Вчинення передбачених ч. 1 ст. 149 КК України дій щодо однієї і тієї самої особи у різний час за відсутності інших обтяжуючих обставин кваліфікується за ч. 1 ст. 149. КК України

Повторним є вчинення цього кримінального правопорушення особою, яка до цього вже вчинила злочин, передбачений ст. 149 КК України, у будь-якій його формі як щодо однієї й тієї самої особи, так і щодо кількох осіб у різний час.

Використання службового становища передбачає вчинення кримінального правопорушення особою, яка є службовою особою. Нею може бути, наприклад, директор чи інша службова особа підприємства, яке здійснює посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном, директор дитячого будинку, представник патронатної, консульської служби, міграційної служби, відділів віз і реєстрації тощо. Якщо злочин, передбачений ч. 2 ст. 149 КК України, вчинено службовою особою – працівником правоохоронного органу, його треба додатково кваліфікувати за ч. 3 ст. 364 КК України, крім випадків, коли працівник правоохоронного органу є військовою службовою особою.

Особливо кваліфікуючими ознаками розглядуваного кримінального правопорушення визнається вчинення тих самих дій:

- 1) щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками;

- 2) щодо малолітнього;
- 3) організованою групою;
- 4) у поєднанні з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 5) з погрозою застосування такого насильства;
- б) якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 149 КК України).

Тяжкими наслідками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, можуть бути вині тяжка хвороба (наприклад, СНІД, тяжка венерична хвороба, втрата репродуктивної здатності, переривання вагітності, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, тощо), заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, самогубство жертви кримінального правопорушення зникнення її безвісти (відповідно до статей 43 і 46 ЦК України, якщо в місці постійного проживання особи немає відомостей про місце її перебування протягом одного року, вона визнається зниклою безвісті)

Психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю, то у разі умисного ставлення винної особи до смерті потерпілого або до заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень вчинене треба додатково кваліфікувати за статтями 115 або 121 КК України.

У разі, якщо винний продав особу для вилучення в неї органу, що завідомо мало своїм наслідком смерть потерпілого (заподіяння тяжкого тілесного ушкодження), його дії мають кваліфікуватися за ч. 3 ст. 149, п. 5 ст. 27 і п. 6 (а також, залежно від конкретних обставин справи, пунктами 2, 4, 9 або 11 ч. 2 ст. 115 або ст. 121 КК України).

VII. Експлуатація дітей (ст. 150 КК України)

Встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є імплементацією ст. 34, 36 Конвенції про права дитини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.

Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що гарантують право кожної людини, незалежно від її віку, на свободу, на вільний розвиток особистості на освіту.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення - особиста свобода, фізичне психічне здоров'я дитини. Особливість об'єкту злочинного посягання зумовлена тим, що дитина в силу свого віку не може сама захистити свої права.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у здійсненні активних дій, спрямованих на експлуатацію дітей шляхом використання їх праці з отриманням прибутку

Потерпілими від кримінального правопорушення можуть бути особи чоловічої або жіночої статі, які на момент вчинення кримінального правопорушення щодо них не досягли 16 років, оскільки відповідно до вимог ст. 188 КЗпП України, за загальним правилом на роботу приймаються особи віком не молодші 16 років.

Працевлаштування неповнолітніх у віці від 14 до 16 років можливе лише на легку роботу і за умови згоди на працевлаштування дитини хоча б одного з батьків.

КЗпП України встановлює інші пільгові умови роботи неповнолітніх: скорочений робочий тиждень, заборону працювати вночі або понаднормове, у вихідні та святкові дні, у шкідливих або небезпечних умовах.

Мета отримання прибутку є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150 КК України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення прямий умисел на експлуатацію дітей з метою отримання прибутку.

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний: фізична осудна особа, якій вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками експлуатації дітей є вчинення його щодо: кількох дітей; спричинення злочином істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини; експлуатації дітей, поєднаної з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві. За наявності вказаних кваліфікуючих ознак відповідальність настає за ч. 2 ст. 150 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення щодо кількох дітей означає, що винний вчинює експлуатацію двох або більше дітей, яким не виповнилося 16 років, про що винний достовірно обізнаний.

Для застосування кваліфікуючої ознаки «спричинення злочином істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини» обов'язковим є призначення та проведення комплексної психологічної експертизи щодо неповнолітнього потерпілого.

Термін «шкідливе виробництво» визначається у ст. 190 КЗпП України, таким може бути визнане будь-яке виробництво з умовами праці, які у фізичному (ливарне виробництво) або моральному (ігорний бізнес, торгівля спиртними напоями тощо) відношенні є шкідливими для неповнолітнього.

VIII. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.150¹ КК України)

Основний об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, включає такі компоненти, як потерпілий від кримінального правопорушення та соціальні зв'язки. Потерпілим від вказаного кримінального правопорушення може бути малолітня дитина, тобто особа, яка через малолітній вік не здатна повною мірою реалізувати своє волевиявлення. При цьому у ч. 1 ст. 150¹ КК України йдеться про рідну або прирівняну до неї дитину, а потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 та ч. 3 ст. 150¹ КК України, може бути і чужа дитина.

Особливістю соціальних зв'язків як компонента об'єкта цих кримінальних правопорушень є те, що такими виступає уклад суспільних відносин, відповідно до якого не допускається використання дітей для діяльності, що може шкідливо вплинути на її фізичний, психічний та моральний розвиток.

Додатковим об'єктом є здоров'я дитини.

Об'єктивна сторона полягає в використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Жебрацтвом визнається систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, здійснене не менше трьох разів. Сторонніми можуть бути будь-які особи, за винятком родичів і знайомих, до яких іноді звертаються з проханням допомогти, розраховуючи на родинні або інші

особисті стосунки. Використання - це залучення до жебрацтва у супроводі дорослого чи тримання дитини на руках в процесі жебрацтва тощо. При цьому способом залучення дитини можуть бути прохання, вказівка, спонукання грошима чи іншими благами, якщо йдеться про дітей відносно старшого віку, або їх мовчазне використання, наприклад, немовлят. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 150¹ КК України, визнається закінченим з моменту вчинення дій, вказаних вище.

Підставою відповідальності може бути і один епізод скоєння вказаних дій, оскільки ознака «систематичність» стосується не поняття «використання дитини», а поняття «жебрацтво».

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК України, спеціальний. Це батьки або особи, які їх замінюють. До останніх належать усиновлювачі, патронатні батьки, особи, яким дитина передана на виховання тощо. У більшості випадків це доросла особа, однак не виключається і вчинення цього кримінального правопорушення і одним з батьків, що не досяг на момент вчинення кримінального правопорушення повноліття, але у всякому разі це особа не менш, як 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення - прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є також мета отримання прибутку.

Особливістю диспозиції ч. 2 ст. 150¹ КК України є те, що нею передбачена друга форма основного складу кримінального правопорушення - використання чужої малолітньої дитини і водночас кваліфікований вид складу розглядуваного кримінального правопорушення. Його альтернативно визначеними ознаками є застосування насильства чи погроза його застосування тотожна або однорідна повторність, або вчинення дій за попередньою змовою групою осіб. Під насильством розуміються легке тілесне ушкодження, побої та мордування. Такі дії охоплюються складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 150¹ КК України, і додаткової кваліфікації не потребують.

Дії, пов'язані із застосуванням середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, кваліфікуються за ч. 3 ст. 150¹ КК України.

Кваліфікуючі ознаки - повторність, вчинення дій за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 3 ст. 150¹ КК України, є вчинення дій організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 або 3 ст. 150¹ КК України, загальний, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16 річного віку.

Умисне схиляння до заняття жебрацтвом дитини, яка хоч і малолітня, але здатна сприймати вплив дорослого, щоб самостійно зайнятися жебрацтвом, і використання її для заняття жебрацтвом необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінального правопорушення, передбачених ч. 2 ст. 304 та ст. 150¹ КК України. Потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 146 КК України і попереднє викрадення дитини.

ІХ. Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України)

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ч. 1 є фізична свобода (воля) людини, її честь та гідність, а за ч. 2 може бути її життя та здоров'я.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у здійсненні дії спрямованої на незаконне поміщення в психіатричний заклад завідомо для винного психічно здорової особи. Потерпілим може бути особа будь-якої статі незалежно від віку, яка є психічно здоровою, про що достовірно відомо винному.

Для кваліфікації дій винного за ст. 151 КК України немає значення, до якого психіатричного закладу (відкритого або закритого типу, державного або недержавного, в лікарню або диспансер) поміщено потерпілого. Але як посягання на волю потерпілого буде розглядатися лише поміщення його в стаціонарне відділення психіатричного закладу. Такими закладами можуть бути психоневрологічні, наркологічні та іншого типу диспансери, заклади, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної медичної допомоги. Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту фактичного поміщення завідомо психічно здорової особи на стаціонарне обстеження або лікування в психіатричний заклад. Умисне тримання особи в психіатричному закладі, куди вона була поміщена на законних підставах, після того як підстави для її подальшого там тримання перестали існувати, утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 146 КК України і кваліфікації за ст. 147 КК України- не потребує.

З суб'єктивної сторони цей злочин здійснюється з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що поміщує в психіатричний заклад завідомо психічно здорову людину і бажає цього. Мотиви цього кримінального правопорушення можуть бути різними (прагнення отримати матеріальну вигоду, заволодіти житлом потерпілого, бажання позбутися людини тощо) і на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливають.

Вони можуть враховуватися при призначенні покарання.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний, це лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів, головний психіатр. Якщо таким суб'єктом виступає службова особа (завідуючий відділенням, головний психіатр тощо) вчинене утворює сукупність кримінальних правопорушень кваліфікується за статтями 151 і 365 КК України (перевищення влади або службових повноважень) або ст. 371, 375 КК України та, можливо за ст. 366 КК України (службове підроблення).

Частина 2 ст. 151 КК України передбачає кваліфікований склад цього кримінального правопорушення якщо він спричинив тяжкі наслідки (тяжку хворобу, самогубство потерпілого, спричинення йому середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження тощо).

Службова особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 151 КК України може нести відповідальність ще й за ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем) або 365 (перевищення влади або службових повноважень) та 366 КК України (службове підроблення)